

מזכרונות ימי ילדותי

א

מראה העיר דווינסק

מאת

שרה פייגה פאנער

לבית מיינקין.

בדפוס ה"צפירה".

ווארשא.

תרס"ג.

מזכרונות ימי ילדותי

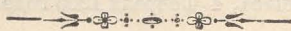
או

מראה העיר דווינסק

מאת

שרה פייגה פאנער

לבית מיינקין

ווארשא

בדפוס „הצפירה“ מאריאנסקא 2.

תרס"ג

ЗИХРОНОТЪ ІЕМЕЙ ІАЛДУТИ

Воспоминанія моего дѣтства, или картинки изъ жизни гор. Двинска

соч. С. Ф. Фонеръ.

ВАРШАВА

Тип. „Галефара“, Маріанская 2

1903

לזכרון

הורי הישרים והתמימים

ר' יוסף ושיינה מיינקין ז"ל

אשר המה חטר מגזע הגר"א מווילנא.

מכתם מוקרת שמם וזכרם

שרה פייגה פאנער לבית מיינקין.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.
Варшава, 4 Февраля 1903 года.

קוראים נכבדים!

הנני באה לתת להקוראים תמונה רבת הצבעים, רבת הערך וגם אמתית אשר דאיתי בעיני, ואשר שמעתי מפי אנשים נאמנים ואנשי שם אשר קרה ונהיה בעיר דינאבורג המכונה עתה דווינסק משנת 62 עד שנת 71 במאה העברה, ובאשר יזן העת ההיא עברו שנים רבות ובערים גדולות הייתי ולא מצאתי בכל אלה אף אחת השווה לה במקרים מלבבים כטוה על כן שמתי אל לבי לתתה לפני קוראינו בלי כחל ושרק כי אם דברים כהייתן, הן באורה והן בצלליה, לא אשא פני איש ואל אדם לא אכנה. ובאשר כי עשירה היתה העת ההיא להעיר הזאת בספוריה ובמקריה על כן נשאתיה על נס, למען ידעו דורתינו הבאים אחרינו את טהות האנשים של המאה העברה ברעותיהם ובטובותיהם.

הכותבת.

העיר דווינסק כאשר היתה בעת ההיא היתה באמת עיר גדולה ונחמדה, עיר שכל בה, שם נמצאו תורה, יראת שמים, צדקה וחסד, וגם חכמה, אבל סכלות, בערות ואמונות מפלות בין ההמון, גם אלה לו חסרו. ההשכלה היתה או קנין יחידי סגולה אשר ראו את הנולד, אך בעיני הרוב היתה כמפלצת יען כי היתה או שמה בראשית התפתחותה. הרשות אלצה את כל אב אשר לו בנים אחרים כי יתן לכהפיח בן אחד ללמוד בהגימנאזיא. אך על זה אדבר בפרקים הקאים כאשר אספר כל דבר בפרוטרוט.

גם שקר, גם תרמית, גם חמס, שוד וגזל לא חסר בה, ועוד דברים השוים לדבר בס אף כי לא יתנו יקר לעיר ואם בישראל.

העיר דווינסק היתה אז בעיני כלילת כל הפאר, היא היתה בנויה בסדר זבטשמר נכון, חוצות העיר כלן שוות בארכן וברחבן, חלונות כל בית לא היו במספר זוגות כי אם שלשה חמשה וכן הלאה, ואם תכנית הבית לא הכילה חלונות במספר הזה או היו משיחים בישש מבחויץ כעין חלון. הבתים היו כמעט בלם בתי חומה, זולתי בית הרב אשר היה בנוי מעץ, ועוד מעטים לפי זכרוני מאז; עוד עומדים לפני עיני הבתים האלה: בית פרידלאנד, בית מלכיאל, בית זאלקינד זכריה בן הרב ר' ליב ז"ל הנקרא ר' ליבלי בטלן, בית גורדון ירוחם ולמן, בית רובין יצחק, בית ישראל הורוויץ, בית גלוסקין וועלוועל, בית כלוינע אשר עמד אז כחצי מלאכת הבניה, כי בעליו היה שלוח לארץ גזרה (סיביר). בית לבנזאהן בערציק, בית פייגין יצחק, בית גימל ליברמאן, בית מאיר קאצובעס, בית ניסן באק, ובין שני בתי חומה עמד בית עין קמן ונמוך המט לנפול בכל רגע ובעלת הבית היתה אלמנה עניה אשר התפרנסה מרכב ורחים שטחנה היא בעצמה ועשתה גרש, שמה פייגה הפאווילאנקערן, ולה היתה בת נשואה לבן יענקעל וועלוויל פאשניק, אך ההמון קרא אותו בשם פאשטוך ואם שאל איש מבקר עד ערב לשם פאשניק לא יענה ורק פאשטוך, והוא שרת בעסקי פרידלאנד. גם בן היה לה ושמו בעשקע נער בן ארבע עשרה שנה. אך בכל אלה אדבר במרוצות ספורי על הסדר...

בבאי לעיר דווינסק היתה הוניה כל העיר בשני דברים: ראפאלי ומאיר ראשקעס. והנני לבאר לקוראים את שתי המלות האלה: העיר דווינסק אשר תארתיה היתה או עיר חדשה ונקראת נייער פלאן, אך גם עיר ישנה נמצאה או הרחק מן העיר החדשה והיא נקראת פרור ישנה, ושמה היה באמת נאה לה; הבתים היו מעץ, נמוכים וקמנים ומטים לנפול וגם רקבון עלה במ מרוב ימים, ושחורים היו כפחם, וחציר צמח מבינות לקורות ועל הגנות; ברחובות היו צלמות ולא סדרים, זבל מוש ורפש היה שמה למבוע עד הברכים. העיר הישנה הזאת היתה קרובה אל המבצר הגדול הבנוי לתלפיות ואשר יפליא עין רואה בתבניתו, ומעבר אחד להעיר הישנה ההיא היה רחוב או מגרש הנקרא ראפאלי. העיר ראפאלי העסיקה את כל העיר, קמניה וגדולה יחד; בכל בית ובכל חנות וברחוב אם אך עמדו או ישבו שני אנשים ומדברים, דברו אך מחכמת בני ראפאלי; אם נגנב או נגזל מאיש איזה חפץ, כסף או סחורה, או על הנגזל או הנגנב ללכת לעיר הישנה ושם נענה עד מהרה, כי שם נמצאו בעלי החמים ויועצים טובים, והמה חלצו את האומלל מן המצר כאשר העירו על עצמם, אך לא בחנם חלילה כי אם בכסף, פדיון נקרא בלשונם. את כל מעשי בני ראפאלי אין בכח כל איש לתאר או לכתוב, אך מעט אספר, ומן המעט יוכל הקורא להכין ולשער מי המה בני ראפאלי. פעם אחת הלכה אשה ונשאה בידיה ככר לחם עם חמאה, ובראותה כי שרוך נעלה הותר לה ותנח את הלחם עם החמאה על הארץ להגלה ותקשר את שרוך נעלה. כאשר העיפה עיניה נעלמו הלחם והחמאה ולא ידעה ולא ראתה מאומה, פעם אחת עמדה אשה אחת לברך על הנרות בערב שבת בין השמשות והמנורות היו מנורות כסף. אחרי הברכה שמה ידיה על עיניה לאמר התחנה הידועה לנשים ואחרי שסיימה את תחנתה ופתחה עיניה לא היו לא המנורות ולא הנרות.

איש אחד השיא את בתו ונתן לה אלפים שקלים לגדוניה וגם להחתן היו אלף שקל כסף. ויפתחו למו חנות של סחורות מאנופאקטור והחנות עמדה בתוך חניות אחרות. בכקר בהיר אחד קם האברך וילך לחנותו וימצאה ריקה מכל סחורה, ורק הדפים הריקים נשארו על מקומם. האיש החל לצעוק מרה ויפרש בידיו וירץ הנה והנה כמשגע. אך הסחורות אינן, ואין כראה מקום להתחקות על מקום מחבואן, אך קרוביו ושכניו מן החניות נחמו אותו ויאמרו כי לא יתאש מלבקשן, ויותר טוב יעשה כי ילך אל הפרור הישן ושם ימצא את בעלי טובות ראפאלי, והמה יזרוחו מה לו לעשות. וירץ שמה, ובמרוצתו פגש באנשים וישאלוהו מה לו כי הוא רץ כה בבהלה. ויספר להם את האסון אשר קרהו וינדו לו וישרקו בשפתותיהם. ובשרקם, והנה נקהלו עוד אנשים רבים ודברו איש את רעהו וישאלו אחד את השני איך ובמה נוכל לקושיע את האומלל הזה אשר אל סחורתו הוא נושא את נפשו

ואין לו עסק אחר וללתי החנות. או קרא אחד מן העומדים הנה מצאתי עצה למענך: ביום המחרת תבא הנה בכקר השכם ואו אחכה עליך ואראך את מקום הרב ר' יענקעלע, לפניו הפיל תחנתך אולי יכול הושע לך, אך הזהר והזהר לבל תאחר את עת בואך כי רבים המה המקרימים לפתחו, וכל הקודם זכה. מלא יאוש ותקוה בא האיש הביתה ויספר את הדברים האלה למכיריו, וישמחו ויאמרו: היה כמות כי סחורתך תושב לך, אך בכמה דמים תפרם אין אנו גודעים.

ביום המחרת קם הצעיר בכקר וירץ בבהלה אל הפרור הישן, שם פגש באיש אשר הבטיחו מאתמול לבא, ויאמר לו בא ואנהגך אל משכן ר' יענקעלע. בלכתם ספר לו האיש מגדולות ר' יענקעלע, מחסידותו ופרישותו, כי בביתו יושב מלמד מופלג גדול בגמרה המלמד את בני תורה וארחתו ארוחת תמיד על שלחן ר' יענקעלע, וגם כסף ישלם לו, ובעתות פניות הוא לומד את ר' יענקעלע בתורת חבר. בין כה וכה באו אל בית ישן תמוך בשני עמודי עץ. הבית הזה עמד בתוך הפרור ראפאלי אשר גם היא להעיר הישנה תחשב. האיש הראה לו את מבוא הבית ויזהרהו פעמים רבות כי יקראהו בשם ר' יענקעלע, וכל אשר יאמר לו לעשות יעשה. בכאו הביתה קבלתהו אשה בחצי ימיה בסכר פנים יפות, כל בנדיה ומצנפת ראשה, תארה והלוכה העירו בה כי רבנית היא, וכאשר שאל אותה הצעיר על ר' יענקעלע השיבה לו: את אישי אתה מבקש? הלא עליך לחכות זמן רב, כי זה רק כחצי שעה אשר עמד להתפלל, ולא עד מהרה יסיים תפלתו. אם תחפוץ, לך ושוב אחרי שתי שעות, ואם תחפוץ שב פה וחכה עליו. ותראה לו מקום לשבת ותשב לעבודתה על יד המבשלת להכין ארוחת הבקר בעד אישה. עוד אנשים רבים באו, אך פאשר אמרה להם אשתו כי זה כחצי שעה אשר עמד להתפלל, הלכו כלם אך הוא נשאר בבית ויחכה אף כי כעל גחליך לזהמים ישב, וירא כי בחדר השני הולך איש של צורה רם הקומה ובריא בשר, בעל כרס עב, מלוכב בכגד ארוך ממשו שחור עם אזור משי ארוך מאד, כי היה כרוך פעמים על מהניו ועוד סרוח על הארץ, מציץ מן המלית הגדול והיקר המכסה את ראשו וכל קומתו, ובהתהלכו בחדרו אחת הנה ואחת הנה תנשלנה שפות המלית ויראה בגדו המשי; על ראשו ועל זרועו השמאלי נשא תפילין גדולים עד מאד, כרב מקפיד ומתפלל מתוך סדור דרך החיים ובכל מאמר ודבר, אשר על איש ירא וחרד להקפיד ולתת רוח בין הדבקים, היה נזהר מאד, כמו: פותח את ידיך ומשביע, ובקריאת שמע עשה רוח בין הדבקים וקרא בניגון המעמים, סוף דבר הוא התפלל כדון איש גדול. האיש הצעיר שמח בשמוע כי הוא מתפלל שמונה עשרה בחשבו כי עוד מעט ויסיים תפלתו, אך הוא טעה כי לאשרו ובא לציון הסיר את התפילין של רש"י וישם עליו את התפילין של רבינו תם, ואחרי שסיים את תפלתו, החל לאמר את שנינו היום, תהלים ומעמדת

ואחר כל אלה אמר גם את החק לישראל. לצעיה היה חשך סביבו, כי היה קרוב להתעלף, אך לכל תבלה ראיתי קץ אטר מלכנו המשורר, כן ראה גם הצעיר קץ בתפלת ר' יענקעלע, הוא בא אל הבית ויתן שלום לו ובחפצו לקום מפניו לא הניחו ויאמר שב כי עוד נשתאה בארוחתי כי אתי תאכל ארוחת הבקר, הן בלי ספק לא אכלת עוד. אשתו המציאה לו קערה עם לוג גדול בעל שתי ידות מלא מים ויבחנו בצפרניו, לאחר כן לקחהו בידו הימנית ויתנהו לשמאלית וישול ידיו כדון וישב על השלחן המלא דשן לאכול ויקרא גם את הצעיר אליו. אז החלה השיחה את האיש הצעיר.

ומה לך? ספר נא לי בני מי אתה ומה עמך.

אני פלוני בן פלוני, סגרת שלשום הנותי עם כל הסחורות אשר מחרן היה בערך שלשת אלפי שקל וביום אתמול בבקר בבואי אל החנות מצאתיה ריקה מכל סחורה; רק השלחנות הספסלים והדפים נשארו לזכרון ולא יותר. ועתה ישער נא אדני את אסוני כי זה שלשה חדשים אחרי התנהגותנו והנה נשארונו עינים ועריה ואנה אפנה, ומי יחיש לעזרתי?

היתכן? האמנם? שאל ר' יענקעלע באיש נדהם, וישם וישרק. את הכל לקחו? הוסיף עוד לשאול. הוי דוי! זאת היא נבלה גדולה, ומה תחפוץ ממני? הוסיף לשאול את הצעיר, והוא יודע כי גחלים הוא חתה על ראשו, ימה אעשה? הבאמת תחשוב כי אוכל הושע לך? ומאין?

ר' יענקעלע! קרא הצעיר בכבי. אנכי איננו ידע מאומה אך אנשים רבים אשר ראו בצרת נפשי יעצוני ללכת אליך ולבקשך, וגם איש אחד קרא אותך בשכך והראני את משכנך, על כן ערבתני את לבי לבא אליך ולבקשך, אולי?

רב לך אל תוסיף דבר, עמך אנכי בצרתך, וכל מה דאפשר לעשות למענך אעשה, אך לפני החלי לדרוש ולחקור אחר הדבר הזה, עליך לשקול על כפי ארבע מאות שקל כסף לתקוע עצם בגרון השולרים⁽¹⁾. הצעיר חפץ לעמוד על המקח, אך הוא לא נתנו לדבר ויאמר: זאת היא השורה האחרונה, ועתה הכרירה בידך.

הצעיר לא דבר מאומה עוד וירץ אל קרוביו ויספר להם. אז אמרו לו לך מהרה והביא להם את הכסף הדרוש והיה כסוף ובטוח כי ביום המחרת תושב לך כל סחורתך לא יחסר דבר, וכן היה. ביום המחרת בבקר כאשר בא לדעתו מצא

(1) מזה קרא אז החמוץ על כל איש עושה נבלה בחפצו לגדפו ולהכלימו, כי כן קראו את הערים העברים אשר הללו ללמוד בהגימנאזיום, ועד הגיוף הזה יכול האיש לרוצץ את כוח המגדף.

את כל סחורתיו מונחות על הדפים במשמר ובסדר נכון כחונני מלומד הנסדר את סחורתיו בטוב טעם ודעה, אך מי המה אשר הניחו שם את הסחורות למקומן לא ידע ולא ראה, יען כי ר' יענקעלע הזהירו לבל יצא כל הלילה מפתח ביתו ואל יביט במקום הזה כי בנפשו הוא. מן המקרים המעטים האלה אדמה כי הקוראים הנכבדים יבינו מעט מה היא ראיפאלי, ומאיר ראשקעש היה איש נכבד אך הוא חפץ לשום קץ לתעתועי בני ראיפאלי ויתחבר עמהם זמן רב עד אשר ידע כל מוצאם ומובאם והכיר כל איש משם בשמו ואפילו בקולו אם לא ראה כל תמונה, ואחר כן נסע לפטרבורג ומשם קבל רשות כי הפוליציני בדווינסק תשמע לקולו לכל אשר יצום, ושנים אחדות עבד עבודה גדולה עד אשר הוגה אותם מן המטלה לאחד אחד, יש אשר דרש מהפוליציני מאה קוקים או יותר וכל אשר שאל נתנו לו כרגע ודבריו היו נשמעים ונעשים כדברי מושל ומצוה. בראשונה עשה דבריו בחשאי, ואחר כן עשה בריש גלי, אך אז לא יצא מביתו בלתי עם שומרים לראשו, ושומרים רבים עמדו על יד פתח ביתו לשמרו מפתח בלילות או גם ביום, כי כל בתי האסורים ובתי כלאים הנמצאים בדווינסק, במבצר ובעיר היו כלם מלאים את ילדי ראיפאלי, וכל זמן אשר נמצאים בראיפאלי אנשים אחדים אפילו נשים לא היה מאיר ראשקעש בטוח בחייו עד כי באחרונה נשארו בראיפאלי הקנים והחלשים העורים והפסחים, כי רובם נשלחו לארץ גזרה ובכל זאת לא היה בטוח בחייו ואמר: כל זמן שמקום ראיפאלי על עמדו יעמוד אפילו הבתים החרבות, חיי אינם חיים. פעם אחת הלך ברחוב עם שני שומרים מהפוליציני, וישב הביתה ובבואו עד לפני פתח ביתו הכיר באחד משומריו כי איננו שומר הפוליציני כי אם בן ראיפאלי אשר התחפש בבגדי שומר ואיש לא ידע, וכמחשבתו היה להכותו נפש כאשר ישב בביתו שלו ובטוח. אז עשה את עצמו כאילו לא יבין וישב אל הפוליציני וידרוש מהם עשרה אנשים, ויצום כי ילכו ברחובות נסתרים, למען לא ידע איש מאומה ובקרבת אל ביתו ויתנפלו פתאום על השומרים ויאסרום במהרה, אנשי הרחוב השבך, כי מאיר ראשקעש ועמו שוטרי הפוליציני השהגעו, כי אסרו שומרים אחרים, אך כאשר הביאם אל הפוליציני והפשיטום את בגדיהם, אז הכירם מאיר ראשקעש בשמם, כי כלם המה בני ראיפאלי, את שלשת השומרים האמתים קראו בראשונה אל בית מרוח וישכרום ויאסרום בעבותים וישכיבום בתוך מרתף פתוח, ויקחו מהם את כלי השרת המה בגדיהם וילבשום וילכו ויעמדו על מקומם, ויחכו לכיאת איש צר ואיובם בנפש, אך הוא היה נעלה על כל בני ראיפאלי בחכמה וגם בערמה. על כן אמר כל זמן שראיפאלי עומדת על מקומה, ואף אם תהיה שממה וחרבה יראתי פן מתחת לארץ יציצו אנשים לנקום את נקמת אבותם ממני. פעם אחת עבר מאיר ראשקעש לפני חלון אחד, וראה כי כלי כסף הרבה מונחים על שלחן על יד

הלון פתוח בבית המיבשל, והמבשלת איננה וכלי הכסף מונחים, ואין איש משיג ידו לקחתם. או יקרא את בעלת הבית ויאמר לה: ומה תאמרו עתה? האם עלתה על לבכן או כטרם בא מאיר ראשקעס הנה, כי יבואו ימים אשר תהיו בטוחים בהונכם, עד כי תניחום אותם בחלונות פתוחים ואיש לא יגע בהם? ובכל זאת הגני מזהיר את כלכם, כי לא תוסיפו לעשות עוד כדבר הזה, כי בזה תבנה מחדש ראיפאלי, אשר כמעט אבד זכרה. הוא חי תמיד בפחד ובבהלה, ולפי הנראה שב לפטרבורג. יותר אינני יודעת עליו וגם על העיר ראיפאלי בעצמה ועל הפרור הישן בא הקץ כאשר אספר במרוצת ספורי.

ב.

בית פרידלאנד התגשש בעיר ככוכב מאהיר בעצם השמים לא ביפי אשר בחוץ בלבד, כי אם ביקרותיו, ביהדותו ובסדריו הטובים בפנים הבית. ארבעה אחים היו: ר' מאיר, ר' מיכל, ר' ליבל, ומאמעל הצעיר. מאמעל ישב בפטרבורג הבירה לרגל עסקיו, ושלושת האחים הגדולים ישבו אז בעיר דווינסק, ובבית אחד עם משפחותיהם. בית כנסת יפה להם בביתם ושלושתם התנהגו כמשפחה אחת בעסקיהם; הוצאותיהם והמנסותיהם היו ביחד, וגם בבית הכנסת התפללו כלם יחד, גם הנשים עם בנותיהן באו בכל שבת ומועד להתפלל בבית הכנסת, כלן מתפללות. כלן יודעות. כי גם עברית למדו אצל מורים מלומדים, והילדות הקטנות בנות שלש או ארבע שנים לא ידעו עוד קרא ספר ישבו על מקומן וסדורים בידיהן. ובכל עת התפלה ישבו גם הקטנות כנשים צנועות שאינן חפצות לדבר דברים בטלים. הנשים עם בנותיהן היו צנועות מאד, וראות ה' ותמימות דרך מאין כמוהן, אך יותר מכלן היתה שפרה אשת ר' מאיר וכת ר' יואל פרומקין, אשה יראת ה', פור נתנה לאביונים ולא שלחה אף אחד רוקם. ובעת אשר השיא ר' מאיר את בנו בכורו ר' משה מרדכי, עשה משתה גדול לעניים, ומכל הערים מסביב ומן העיר דווינסק בעצמה נהרו המונים המונים עניים ואביונים להנות מן המשתה אשר עשה פרידלאנד בעדם. שבוע שלם לפני המשתה הכריזו השמשים בכל ערב בבתי התפלות כי פרידלאנד יעשה משתה בעד העניים למען יתוערו כלם, ושני ימים רצופים נמשך המשתה הזה. והימים האלה היו ימי חפש ודרור לכל עוזרי ומנתלי הבית החזא, כלם היו מלבשים בנדי שבת וכלם שרתו את העניים וגם האחים כלם עם בני משפחתם. כלם קבלו את פני הקוראים בשמחה, וזולת המשתה חלקו להם

בסף ביד נדיבה, וגם ישבו עם העניים אל השלחן בעת אכלם והמנגנים ננגנו כל העת וישמחו את לבות העניים המרודים. הנה זאת תורת הבית, בית נדיבים זה אשר רק שמוץ מנהו תארתו לפני הקוראים הנכבדים.

ג.

בעת ההיא היתה המרידה הגדולה שמרדו הפולנים נגד רוסיה האדירה. היא הלכה ועלתה הלכה והזקה עד מרום קצה, וגם לרכים מבני עמנו חלקו הפולנים האלה באפם. הנה זה גורל עם בלא ארץ, עם בלא משען ומשענה, עם הנודד, עם שאיננו מבקש ואיננו מוצא מנוח לכף רגלו, ואם ימצא איזה מקום לפי רוחו עתה לתקוע שם אהלו, הנה עד מהרה יבכח כי לא ארץ מצוקה היא כי אם חול ואבק אשר אם תעבור אך רוח מצויה ועוקרתו והופכתו על פניו עם כל בניניו וקניניו ולא נודע מקומו איחו. הנה זה העם הפולני אשר גורלם ומצבם היה אז ברע לפי מעשיהם והיה להם לראונו בעד עצמם, ובכל זאת לא עבר יום אשר לא עשו שערוריות ושמות בכני עמנו. בערים הגדולות לא היה האסון כל כך כי שמה היתה תמיד שמירה מעולה, אך בערים הקטנות אשר בליטא ויותר מכלם בכפרים אשר שם ישבו בני עמנו עשו שמות. הן בכל משך גליותנו, כאשר התחוללה רוח סערת באיוז ארץ, חלה ורגזה בת ישראל בידעה כי היא היתה תמיד השעיר המשתלח. יאף כי זה העם הפולני, אשר המה כילדים קטנים שאם נער אחד יכה את רעהו והוא לא יכול להשיגו, יכה בקצפו ילד אחר אשר לא חטא ואשם, המה קצפו על הרוסים ויקחו נקמה מהיהודים אשר לא עשו להם רעה, ורק המה חושבים כי אנחנו שמחנו במפלגתם. ויותר מכלם סבלו בני עמנו בערים האלה: קופישאק, וואבאלניק ובכפרים רבים אשר סביב לערים האלה. פעם אחת התפרצו אל כפר אחד לא רחוק מקופישאק, שם גרה משפחה עבריה, ויקראו בקול תנו לנו אוכל ואם אין נתלה אותך על העץ העומד לפני חלונך. ויען אותם היהודי חי נפשי כי זולת קמח אין לי מאומה. הראיתם! — קרא אחד — היהודי המכוער הוא נאמן להרוסים וחפץ ברעתנו, כי מדוע איננו נותן לנו לחם. הכה נתלה אותו בראשונה ואחר כך את אשתו ובניו. אשתו ונתלחה ותאמר לו לך אל הכפר השני ושאל לחם מהם או קנה מאתם והבא הנה. ובלכתו אמרו אליו הוזהר והוזהר למהר לשוב ואם אין נדע כי חורש אתה רעת עלינו, או נתלה את אשתך על בניה יחד. וכאשר שב היהודי עם ככרות לחם ויתן להם, אמרו לו אם היתה לך עצה לתת לנו לחם מדוע לא חפצת לתת לנו. אכן נאמן לרוסים אתה, וכל העומדים בבריתם אחת הםם לתלות אותם. כן! כן! קראו

כלם, אחת דהם להתלות. ובעוד רגע תלוהו על העץ אשר לפני חלוננו, ויהתלו בו כי היה מפרפר, עד אשר עלתה נשמתו לארון הנשמות להתאונן לפניו על גורלנו זה.

וביום המחרת באו צבא הרוסים ברעם וברעש ויקראו: איה היהודי הבוגד אשר קנה לחם מכפרים אחרים ייתנם להמורדים, הלא הרועים ספרו לנו. או הראתה להם האשה האימללה את אישה המת וירפו טמנה, ורק המה שאלו אותה איזה דרך הלכו ומראה להם, והמה רדפו אחריהם וישיגום, כי התחבאו ביער בהורים ובחוחים ויעשו אתם כלה. ובעוד שלשה ימים באו עוד פולנים אל בית האשה והיא היתה או לברה ורק ילד קמץ עמה, כי בניה הגדולים נסעו לוואבאלניק לשכור דירה עבורם לצאת מן הכפר, ובכואם נפלו עליה ברצח ויאמרו: הן את הראית להרוסים את מקום אחינו והמה הרגום, על כן הא לך מנת מרתך, וימיתו גם אותה.

מקרים כאלה אוכל לספר לכם לעשרות וגם למאות אשר קרו או, כי רבים מכני משפחתי יטבו ויושבים גם היום במקומות האלה ומהם שמעתי, אך לא זה הוא גוף ספורי, ורק אנכי אורחא רשיתי מעט מזכרונות ימי ילדותי.

ובעת אשר התחוללה המהומה והמבוכה בארץ קמיה גם מהומה ומבוכה במחנה ישראל אשר בעיר דווינסק על ידו ריב ומצה אשר ראשיתה היתה מצער, כי בדברים מעטים יכלו לככות את אש המריבה ואחריתה שנתה מאד. וזה דבר המריבה והמחלקה אשר חלק לב העם איש מעל אחיו.

ריב ישן התגלע זה שנים רבות מימי הגרי"א ז"ל מווילנא והרב מליבאוויץ. הגדולים חבשו את השנאה במסון, אך בין הקמנים היתה ריב וקטמה תמיד. אם נפגשו שני ילדים בני שבע או שמונה שנים, היתה ראשית דבורם חרוף וגיחוך: בן החסיד חרף וקלל את הגאון, ובן המתנגד חרף וקלל את הרב. ואם התאספו אנשים על איזו שמחה או איזו אסיפה או ישבו בסוכה מתנגדים עם חסידים יחד, או החלו החסידים לדבר על גדולי המתנגדים. בראשונה התלוצצו, ואם המתנגד ענה אותם איזה דברים חדודים או מהתלות, אז חרה אפם, ולפעמים באו לידי הכאה. פעם אחת ישבו חסידים רבים במסכה בבית דוד ארון יהושעים (כה נקרא בעל בית האכסניה) ושם ישב מתנגד אחד, סוחר עשיר ומפולג בתורה ר' פייוועל פרידמאן שמו, או פייוועל זיסעלס מעיר זאנער, ויקומו לצחק, כמשפטם תמיד, וילעגו ויהתלו ברבנים מתנגדים וגאונים ולא החרישו, ויוסיפו להרעימו, בידעם כי מתנגד נמור הוא. ולא יכול עוד נשוא ויפתח את פיו ויספר להם ספור מן התורה, אבל בחדודים רבים, על הרבו אשר לא פה המקום לספר. או אמרו כלם להכותו נפש, ולולא חש מפלמ לו דרך החלון אשר ישב אצלו, כי עתה הכוהו נפש.

ויהי היום ואחד מגרי רחוב "החול" הכנים את בנו בבשא"א. והוא חסיד ועדת בעסקי פרידלאנד, ויקרא את הרב ר' פייוועל ראפפארט ז"ל ויכבדהו בסנדקאות, ולא הרף מר' מיכל פרידלאנד כי יבוא גם הוא אל סעודת מצוה זאת, והמה בענותותם לא השיבו פני איש ריקם ואף כי משרתיהם. ועוד מתנגדים מטיביו העיר קרא אל הסעודה. המוהל היה זלמן השוחט, או כאשר קראוהו רוב העם, זלמן עז הפנים. זלמן השוחט היה איש כזה: בעת אשר עמד בחצר והנשים והעלמות עם עופותיהן התאספו מסביב לו, נדמה בעיני כמלאך המות; וכאשר נדלתי אחר בן וקראתי את "מסתריו פארוי", נדמה בעיני כחרבונה בבית המטבחים אשר שחמ ושחמ ולא ידע שבעה, כך היה הוא. הוא עמד בכעס משונה ושחמ, וכאשר ננשת אליו עלמה אחת ואמרה אליו בלשון ההמון: ר' זלמן ר' זלמן! שחמו אותי מדרה כי אין לו פנאי, ויזרוק את התרנגולת השחומה אשר בידו בכח אל פני העלמה ולפעמים נפלו עלמות מתעלפות מרוב כאב ותובלנה בפצעים לביתן. אם היה לחסיד אחד כעס על רעהו או על מתנגד או הסית את זלמן השוחט ואו נשאר לאיש רק לנזם מן העיר. זה הוא זלמן השוחט, זהו היה קרוא למול את בן האישי. ובכך היה בעל ברית חסיד, הרב חסיד, המוהל חסיד ורוב הקרואים היו חסידים, ורק מתנגדים אחדים אשר עמדו אתו בברית המסחר ור' מיכל פרידלאנד בראשם.

ויהי בשבתם לאכול ולשתות על סעודת מצוה זו, החלו לדבר על גאוני ארץ, בראשונה בקול דממה ואחר כן בקול. או יקרא ר' מיכל פרידלאנד: אל נא אחים, אל תולולו במצוה זו הגדולה כל כך לישראל, ולמה תהגרו באנשים היושבים לבמח עמכם. או יפתח זלמן את פי אתונו ויחל לחרף גרף וגם לקלל את כל גאוני הארץ, את ר' חייב וולאניער ז"ל, את ר' זלמעלע ז"ל ור' איצעלע ז"ל, ויותר מכלם את הגאון הגדול רשכבה"ג מווילנא ויקללהו קללה נמרצת. ויקרא פרידלאנד בכעס: אם תחפצו לקלל את גדולינו למה קראתם אותנו, הלא הדעו כי מרה תהיה באחרונה. ויקרא ר' מיכל בכעס את הרב: רבי לך עתה המשפט, הלא אתם מחויבים לנעור בעז פנים ולמלאות פיו חציץ על עשותו את הנבלה הזאת, הלא רב אתה, מרא דאתרא איך תחריש; הלא תורתם גם תורתכם ואיך תבוזה, הלא עתידים אתם ליתן את הדין.

או ענה אותו הרב בקר רוח: אנכי, האנכי עתיד ליתן את הדין! לי אחת היא, ידבר או לא ידבר.

או קרא ר' מיכל בכעס בצערו צעדים אחרים אחורנית: אחים! הברלו מתוך העדה הרעה הזאת. ויתאספו אליו המתנגדים אשר היו שם ויקרא: אני וחבירי קוראים איסור על שחיטת עז הפנים; בשרו אשר ישחמ הוא בשר נבלה בשר פיגול הוא, עד אשר יסע עם עשרה אנשים מהשומעים האלה אל קבר ארוננו הגאון ז"ע.

ויקראו כלם אסור אסור. ואתם, אמר אל הרב בפנותו אליו, גם אתם לא תתקו, כי בקחתנו שוחטים מתנגדים נקח גם רב מתנגד.

היו לא תהיה קרא הרב בכעס!

יהיה יהיה! — קרא פרידלאנד, — וגם בעגלא ובזמן קרוב.

בחיי לא תהיה כזאת! — קרא הרב, — זולתי אם לא אחיה.

לו יהי כדברכם — קרא ר' מיכל בכעס ויצא. ובצאתו קרא עוד פעם אל הרב: והאסור הוא בתנאי, אם זלמן לא יסע לוולנא בצירוף עשרה לבקש מחילה מנאון עמנו. ואם יסע יבטלו כל דברי. זאת דבר ויצא. וכל המתנגדים אתו. ובו ביום נקראה עצרה ויתאמתו גדולי העיר ולומדיה המתנגדים ויקראו אסור על שחזרת עז הפנים, ויכריזו בכל בתי המדרשים אשר להמתנגדים, כי אסור לאכול עתה בשר ברווינסק. כל השבוע לא טעמו המתנגדים אף טעם בשר, אך ביום החמישי צוה פרידלאנד להביא פרים אחרים. וגם שוחט אחר הובא. אך אינני זוכרת, אם הובא השוחט מגריבא אשר הוא פרוד מעבר לנהר הדינא, או מעיר אחרת, ורק זאת הנני זוכרת כי השוחט שחט פרים ואכלנו בשר לשבוע ובלא סרהא, כי אם היתה שאלת רעה המריפות.

בראות זלמן השוחט כי המתנגדים המציאו עצה לאכור בשר בלעדיו, או צר לו, וישלח אל פרידלאנד לאמר לו, כי אחרי יום השבת יסע לוולנא עם עשרה אנשים. והיה ביום הראשון בבקר, בא זלמן אל התחנה עם עוד עשרה אנשים לנסוע לוולנא. או רצו אליו חסידים רבים כהרחרי ריב, ויאמרו לו: זלמינקע המשוגע אתה! הרוח יכנס באביך! אתה נוסע לוולנא העיר? האם יתנוך לבא אל קבר קדושם, בידעם את אשר דברת עליו? הלא יעשו כמך גל של עצמות! ואם הפץ חיים אתה שוב לביתך. והיה כשמעו את דבריהם וייראו. וישב הביתה, והאסור נשאר אסור.

אחרי הדברים האלה הביאו המתנגדים דיון אל עיר ושמו ר' פינה, וגם שוחט הביאו, ויטרו מקולין של בשר בפני עינם, ואז נתחדש הריב, וכאש המתפשטת והולכת, עד כי תאחו בארבע פנות הבית, אם לא יעמלו המכנים לכבותה, כן פשטו הריבות והמחלוקת בעיר. בכל בית, בבתי המדרש, בבתי המסחר וברחובות לא נשמע דברים אחרים זולתי כהנגד חסיד, חסיד מתנגד. בראשונה תעו הנשים ולא ידעו איפה המה המקולין לחסידים או למתנגדים, ובכן החליפו את היוצרות. או היו צרות צרורות. כי איש בא מעבודתו וישב לאכול, באבלו שאל את אשתו איפא לקחת את הבשר, והיא אמרה לו בהאמליו אשר ליצחק פייגין, ושם היה האמליו לחסידים. או קרא בקול: אוי אוי, האכלתיני בשר גבלה! או אשה קנתה מהאמליו אשר בבית ליבע קאמערזא, ושם היה האמליו

למתנגדים, וקפץ החסיד ממקימו ויקרא: אוי! אוי! אוי! האכלתיני בשר טרפה, ובכל ערב, בבוא אבי ז"ל מבית המדרש לביתו ספר לאמי ז"ל, כי השמש הכריו, כי כל איש אשר קנה בשר היום מהאמליו אשר ליצחק פייגין נטרפו כל כליו. ולא עבר יום אשר לא נטרפו הכלים ככתים רבים משני הצדדים. וכה עכרו שבועות וחדשים ואש הריב הלכה ופשתה מיום ליום, והשנאה משני הצדדים הגיעה עד מרום קצה. המתנגדים עשו הכנות לבקש רב אחר, אך לא בנקל יעשה הדבר הזה, יען כי ר' פייוויל היה גם רב ממעם. פעם אחת באה אשה אל אמליו אחד לקנות כעים, אך היא לא ידעה אל נכון אולי החליפה את האמליו. ותשאל את הקצב ותאמר: הגד נא לי אם זאת היא „חסידעשע קישקע" או „מתנגדישע". ויאחזנה הקצב בערפה וישליכנה החוצה, אך אזר כן כתבו באותיות גדולות על הדלתים: פה בשר למתנגדים.

בעת ההיא השיא חסיד עשיר את בתו. ואל המשתה באה אשת ר' פייוויל ועוד אשה עשירה, חסידה, ושמה גיטל ליברמאן, לה היה בית מסחר גדול לייש. ויהי בשבת הנשים אל השלהן לאכול היתה כל שיחתן והגיונן בהמחלוקת אשר בעיר. ותען אשת הרב ותאמר: אכן משוגעים המה המתנגדים כאמת, בחשבם כי איש גדול הוא הנאון מוולנא, על כן המה הולכים כדי להמית ולמות; אני יודעת מי הוא. ותחל לקלל. ובתוך קללותיה הגביהה את רגלה והראה לנשים את עקבה ואמרה: עקבי יקרה יותר מן... ותצחק גושעל ליברמאן ותמחה כף ותאמר: צדקה הרבנית מאד מאד. כן הוא. ותוסף גם הוא לנבל ולהשליך שקצים על הגריא ותלמידיו.

ד.

בעת ההיא בא הקץ על הפרור הישן ועל האיפאלי, כי החברה למסלת הכרזל הפטרבורגית מצאה לנכון לחפור מסלה באמצע העיר הישנה. ויתקבצו ויבואו מודדי ארץ וימדו את הפרור הישן לארכו ולרחבו. ובכן נמנו וגמרו להרוס כמעט כל העיר. הן המה שלמו בעד כל חורבה בכסף מלא אשר יוכלו לבנות בו בית חדש, ורבים שמחו שמחה גדולה על המכירה הזאת, ובכל זאת היו גם רבים אשר בכו ולא מצאו נחת רוח במכירה זו. אך עוד רעה גדולה מוצא היתה מוכנת לעדת רווינסק, אשר הרגיזה כל הלכבות ותחרידה מנוחת כל איש.

והיא, כי גם המבצר היה צריך תקון, ולפי תבניתו צריכים היו לחפור את שדה הקברות הישן והמצויין בגדוליו מכבר. בכל בית נשמעו אך ספורים ממתים, מרוחות; סביב לאשה וקנה התקבצו אנשים ונשים עלמים ועלמות, והוא ספרה להם דברים מפליאים מאד, כי גם היא זוכרת אשר בימי נעוריה קרה בעיר אחרת מקרה כזה, ואז באו מתים רבים בחלום אל קרוביהם ויתאוננו על כי אנשים הרשעים הרגיוּם ממנוחתם, והמה הולכים עתה בעולם התועה בלי מנוח, ועוד ספורים כאלה. ואנחנו יראנו אז לצאת גם ביום מפתח הבית, ואף כי בלילה. יראו לא רק קמנים בלבד כי גם גדולים.

אך טובי העיר, ויותר מכלם האחים פרידלאנד וישראל הורוויץ השתדלו מאד. עד כי נתקבל צו מפטרבורג הבירה לבל יגעו בשדה הקברות כמלא נימא, ורק יעברו עליו, וכן היה. אך מעבר אחד הולכת המסלה באלכסון ואיננה נוגעת בשדה הקברות, ומעבר השני, אשר שם נשפכו שוללות להמבצר לא נגעו גם כן בשדה הקברות. ובכל זאת באו פעמים אהדות אנשים והגידו כי ראו עצמות אדם. אז נשלחו שמישי החברה קדישה וישיבו את העצמות למנוחתן. אך לקבור עוד שם מתים לא יכולו, כי נתן צו לבל יהיו איש לקבור עוד את מתו שם, וכל העובד יענש קשה. ובכן היה לערת ישראל אשר בדווינסק ליסד שדה קברות חדש.

הקרקע נקנתה אבל מי יחפוץ להיות הראשון לבית עולם חדש? ובכן היתה מהומה בעיר, אם חלה איש לבישוהו חרדות מיראתי פן יהיה הוא הראשון לחנק בו את שדה הקברות, ויבקשו מה כי ישגח להם איש וקן מאד להיות הוא הראשון. והנה בקשתם זאת באה להם. איש בן תשעים שנה חלה ויקרא את גבאי החברה קדישה ויאמר: הנני רואה כי את אשר יגורתי בא לי, אך אבקש מאתכם, כי תשכרו בעבורי אומר קדיש אחרי (כי היה האיש גלמוד, לא היו לו אשה ובנים) וכל ימי השבעה ישבו שלשה אנשים על יד קברי ונר יהיה דולק כל ימי השבעה. ראשי החברה והגבאי הבטיחו לו למלא הפצו. וימת האיש ביום ו' אדר בערב, והעדה קראה צום על כל העיר ביום המחרת, יום ו' אדר, ואז היתה קבורת האיש הזקן וחנוכת בית הקברות יחד. כל אנשי העיר למגדול ועד קמץ הלכו אחר ממתו של מת מצוה זה, וזולת הקמנים צמו כלם כמו ביום כפורים. ילדי התלמוד תורה הלכו אחר ממתו ואמרו תהלים, ואת בית הקברות החדש הקיפו כל העם עם ארון המת שבע פעמים, וכלם אמרו ויהי נועם ועוד איזה מזמורי תהלים, ויקברו את האיש בכבוד גדול מאד, וגם קימו את אשר הבטיחו לו. גם סגולות נפלאות עשו כי לפני החנוכה עשו התונות אחרות לחתנים וכלות עניים, ועוד ועוד. ובכל זאת היו עד הערב עוד ילשה או ארבעה מתים. אך אז יעשו בני דווינסק סדר ומשמר נכון בשדה הקברות. המה חלקו את החלקה לשלש מחלקות. לגברים לבד, לנשים

לבד ולילדים לבד. אכן בעוד המה עשו סדרים בין המתים, והנה אי סדרים בין החיים, כי זולתי המחלוקת הגיל היו מחלוקות אחרות לרגלי הסדר מעינות. הן אמנם המה לקחו כסף בתיהם הישנים ומחיר הקרקעות, אבל איפא יקחו מעונות, הן בלעדם היה המקום צר מהכיל את כלם אחרי כי כל יושבי העיר הושגה באו לגור בעיר החדשה. אז עלו הדירות ביוקר, בעלי הבתים העלו את מחיר המעונות, ותהי צעקה גדולה בעיר, אז נתנה פקידות העיר חבל אדמה רחוק מאד מן העיר, ובזול גדול, כמעט בחנם, קנה כל איש כבדת ארץ לבנות שני בתים וגן גדול. המחיר היה עשרים שקלים, וזה לשלם בשתי מניות, אך על הקונה למהר לבנות ולגמור את הבנין כמשך זמן לא יותר משלשה חדשים. ובכן נקנו קרקעות ע"י מי שהוא: מלמדים עניים, סופרי סת"ם אשר גם המה על משפחת העניים התיוחסו, חייטים, וגם מהזרים על הפתחים כלם קנו קרקעות. והנה אך החלה המלאכה, והיו עניים אשר לא היה להם במה לבנות את בתיהם, ואז יעלה עד מהרה שער הקרקעות, עד אשר איש עני מכר החצי מן הקרקע אשר לו ולקח בעד החצי חמש או שש מאות שקל כסף, והיה בידו די לבנות את ביתו ועוד הותר, וכרבות הבתים כן יעלה השער על הקרקע, עד אשר אחרי עבור שנתיים ימים היה מחיר החצי חלק קרקע אשר קנה איש בעד עשרים שקלים מחמשת עד ששת אלפים כבר כסף.

פה עלי לסור מעט מספורי העת ההיא. להזכיר ימים מקדם. לפני ט"ז שנה. אז אנה המקרה לידי לנסוע לעבור בעיר דווינסק. אחרי אשר עזבתיה זה זמן כבר, ואז היה הרעיון לחובבי ציון נעלה מאד במדינתנו, ובכא המסע עד ההתנה הפטרבורגית ועלי היה לרדת מן המסע הזה ולעלות אל המסע השני, ראיתי מרחוק כרך גדול עד כי כמעט לא האמנתי למראה עיני. האם זאת היא העיר דווינסק? שאלתי לנפשי; היתה כי במשך חמש עשרה שנה נתחלפה כל העיר, ובתי חומה רבים נהלפו לבתי עץ רבים? אין זאת כי אם תועה אני. עמדתי משתוממת על המראה ולא ידעתי עד מה, ובין כך וכך עבר המסע ואנכי נשארתי משמימה על מקומי. אז יגש אלי העגלון בעגלתו ויאמר: בלי ספק תחפצי לנסוע אל העיר, והדרך עוד רחוקה מאד והמסע המעביד ממסלה הפטרבורגית עד המסלה הריגית כבר עבר. אז הקיצוטי כמו מחלים ושאלתי: האם בדווינסק הנני? כן — השיבני.

אבל מה שם העיר הזאת? — שאלתי — הן לא דווינסק היא העיר הזאת. אז יצחק העגלון לאי ידיעתי ויאמר: הלא זאת היא העיר החדשה אשר נבנתה זה כשמונה עשרה שנה. אז הקיצוטי כמו מתרדמה וזכרונות ימי ילדותו החלו להתעורר במוחי לאחד אחד, ותאורנה עיני. יושבתי בעגלה ובקשתי את העגלון כי יסע לאמ לאמ, למען אוכל להביט על העיר מכל עבריה. לא גרעתי עיני ממנה אף רגע, וכאשר הבטתי עליה מכל עבריה עד מקום שעיתי מנעת, קראתי כמו לעצמי: עמי! עמי!

עד מתי תבנה ערוך על הרי חול, אשר אם אך יעבור עליה איהו רוח ויהפכוה על פניה. עתה הנני רואה כי יכול תוכל לעשות ולא יבצר ממך תושיה אם אך תחפוץ. אך חפצך הוא רק לורים ואחריהם תלך. כי ראה נא גם ראה במקום הזה אשר היה שמם וחרב עיני ראוהו בימי ילדותו, אימה ופחד נפל על איש בראותו את המקום מרחוק, הילדים ספרו לי כי שם קננו שדים ועל כל גבנון וגבנון יגורו שדים קטנים עם כובעיות גדולות, וכאשר יעבור איש שם אז הקטנים נעשו בין רגע גדולים והורגים ומחנקים את כל העובר עליהם, הגדולים אמרו כי לא שדים כי אם שודדים מצאו שם קן להם, ועתה כעבור אך שמונה עשרה שנה, והנה עיר על תלה בנויה, לא יחסר כל בה, גם מים טובים וקרים נמצאים פה.

לו בני עמי תשימו זאת על לבכם, ותפקדו גם את ארצנו השוממה, האם לא תושב; הלא פה נעשו מעניים מרורים בעלי בתים אמידים, ומדוע לא תעשה גם שם ההשתנות הגדולה? הלא בידכם טובכם! פה אתם יושבים על אדמת נכר, וישם תשבו על אדמת אבותיכם. מה נעים ויקר היה לי הרגע הזה, בזכרי כי פת על ארץ שממה התנוסס עתה עיר גדולה כזו ואף כי לא לי היא ולא תהי לעולם, אך מה יקר יהיה לי הרגע הזה בעת אובה לראות את ארץ אבותי, השוממה והחרבה מכבר, כי תושב ותבנה במהרה. האם קשה הוא לתת גם חיים של הבלים כאלה בעד רגע יקר כזה? ומי הם המונעים מעצמם את העונג הנרדף הזה? הלא אנחנו בעצמנו! כה קראתי או, והרוח אשר חלף על פני צרר בכנפיו את דברי הנדברים בדממה דקה, אבל בהתרגשות עצומות. וכני או עברו עוד שש עשרה שנה; חבת ציון, הנחל הקטן הנוכע מכבר בלבות המעטים נעשה לנהר גדול הזורם והזורק מים חיים מרחוק, לרוות אלה אשר לשונם בצמא נשתה, כי ת"ל עתה במחנה ישראל תנועה וחיים, המחשבות נשתנו לטובה; עתה יש רבים החושבים כמוני או. אך עוד רב ממנו הדרך, רב מאד. כי עוד הולכים רבים בעינים עצומות, מבלוי הבט על ההתחיתים והמכשולים המונחים תחת רגליהם... אך אשוב נא לספורי מימי ילדותי. המחלוקת עוד לא חדלה, ואש המריבה לא נשקעה, ומעט היו לאנשים גריבים, כי הרבו לריב ולקלל גם נשי החסידים עם בנייהם ובנותיהם יחד.

ויהי ביום שבת חזון בשנה שניה להתחלת הריב, בשעת קריאת ההפטרות, בעת אשר קרא הקורא את הדברים האלה: "לכן נאם הארון ה' צבאות אביר ישראל, הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי", והנה נשמעו קולות רבים מכל העברים: שרפה! שרפה! הרחוב כלו בוער באש. אך בעוד רגע התלקחה והתפשטה האש כמעט ככל העיר, ומכל העברים ובכל הרחבות נשמעה אך צעקת שבר: שרפה! שרפה! בכל יום השבת ויום הראשון בערה ולהמה העיר כמעט מכל העברים. המכבים נלאו למצא עצה ותרופה לכבות את האש הגדולה והנוראה, אך ביום

הראשון בכקר באה חברת המכבים מפטרבורג, ועד היום השני בערב לא עלתה בידם להשקיע את האש. אך לעת ערב היתה מעט הרוחה, ואז יכלו אנשים ללכת ולראות את השמות שנעשו בעיר. יותר מחצי העיר בתים נשרפו ואף כי היו בתי הומה רבים ובתי עץ מעטים, גם בית הרב נשרף עד היסוד. הן השרפה ההיא לא היתה הראשונה בקיץ הזה, כי הפולאנים הרליקו את האש בערים רבות, אך שרפה כזאת לא ראיתי. אנשים רבים נשאו את מעט הרכוש המוצל מאש ויביאוהו אל קצה העיר השני, ויהי כאשר התאספו כלם עם כל הפציהם, ויאמרו לשבת במנוחה, והנה מן החפצים בעצמם פרצה האש ותאכל את יתר הפלמה, וישארו כלם בעירום ובחוסר כל, והעיר היפה ההיא היתה לחרדת אלקים. הארבות הגבוהות והשחורות, והמקומות הריקים הפילו עלי אימה ופחד כל כך, עד כי גם היום, בהעלותי על זכרוני את מראה החרבן הזה האחזני פלצות.

האש נשקעה, והעיר התנערה מעפר והחלה לשוב לתחיה ולהבנות מחורבנה. אך אש המריבה בערה בלי חשך. חרפות וגדופים על החיים ועל המתים נשמע המיד מצד החסידים יותר מן המתנגדים. כי המתנגדים עשו את שלהם: החזיקו דיין ושוחטים וקצבים כלם מתנגדים, ויבקשו רב גדול, וישתדלו להשיג רשיון מן הרשות לקחת רב מתנגד להם, כאשר כי ענה גדולה הם. והחסידים עשו את שלהם: ויחרפו ויגרפו על החיים והמתים; המה לקחו כלב ויתלו על צוארו לוח עץ עם כתובת, זה הוא נחמן אידל. אחד נהג את הכלב בחבל, וחסידים רבים רצו אחריו ויכוהו במרדעים ויצעקו: הלאה נחמן אידל, הלאה, הלאה! והנני לתאר לכם מי הוא זה האיש: ר' נחמן אידל מרגליות היה חתן חיה שרה נאדראן, אשה עשירה מאד. הוא היה או איש צעיר לימים. אבי ז"ל אמר עליו, כי מימיו לא ראה צעיר כזה, המלא ובקי וחרוף כרב גדול וזקן היושב ולומד חמישים שנה בלי הרף; ורא שמים היה מאין כמוהו גם ברור ישן כדור ההוא; בעל צדקה היה מאין כמוהו, וכל אשר לו נתן לעניים. הוא היה גם הגבאי לביקור חולים, ועליו היה לחתום על הרפואות בעד העניים אשר ישיגו חנם אין כסף; והיה בכוא איש או אשה לבקשו כי יחתם ידו על הרפואות, וישלול אותם כמה בנים להם וכמה ישתכרו. ובשמעו כי צר להם, לקח מצלחתו כסף ונתן לאשה לקנות הרנגולות או יין או בשר. ככה יעשה תמיד. וגם הבין לקרוא את הרעצפמין והגיד לכל אחד את מחלתו. ועתה הוא רב גדול בעיר גדולה, כי גם לפני חמש ושלושים שנה היתה לו סמיכות לרבנות. הנה זה הוא האיש ר' נחמן אידל מרגליות. אך לא מן החיים אדבר כעת, החיים יחיו, ורק מן המקרים אשר קרו או אויבר.

לגיטל ליברמאן היה בן, משה שמו, איש ברמי ימיו, עשיר מאד. לו ולאמו היה בית מסחר גדול של י"ש. ויהי היום ויבא לעת ערב לחנותו ויחפוץ לקחת מים

לשתות וימסוך לו מדה גדולה יי"ש בן תשעים וחמש מעלות ויהפכו אל פיו, וברגע נפל לארץ מת. זה קרה שבועות אחדים אחרי השרפה אשר גם כל כתייה גם עסקה וסחורתה של ניטל נשרפו ויהי לה נזק גדול מאד. והאיש אשר בביתו היתה ראשית המחלוקת מת לו הילד שבועות אחדים אחרי המקרה והוא יצא לגור בבית אחר באמרו כי יצא הקצף מאת ה' במקום הזה, ויהי לו הבית למוכרת עין.

ה.

ויהי ביום ההמישי לכני השבת דסליחות. בשנה השנית להתחלת הריב, והקיד נשמע בעיר, כי הרב ר' פיוויל חולה. וביום השישי בבקר נשמע בעיר כי אנוש הוא מאד, כי מחלתו היתה כתם שחור שד דבר ר"ל, והרופא חתך את הכתם, אבל הנתוח לא עלה יפה, ובליל מוצאי ש"ק דסליחות השיב רוחו לאלקים; הנה זה הוא סוף כל המחלוקת, ה' ישמור כל עיר ממחלוקת כאלה, כי אבדה גדולה אבדה לדווינסק במות הרב הזה; הוא היה למדן גדול וחכם ומיוחס ומעורב בין הבריות מאין כמיהו; יסיפר עליו כי בימי נעוריו היה סוחר גדול, אך אבד את כספו במסחרו ונעשה לרב, וסוחרים רבים שאלו בעצתו.

ויהי ביום הראשון לסליחות עת הובל הרב ז"ל לקברות ויהאספו כל העם לספוד את הרב ולבכותו, ויצאו כמעט כל יהודי העיר כחסידים כמתנגדים ללוותו, יצא גם מיכל פרידלאנד. ויהי בנסוע הארון עם הרב המת לפני הבית אשר שם ה"כרית" והתגלע הריב, כי בעד הרחוב ההוא יובלו כל מתי העיר, ותחת היהודים שיצאו באו שם אינם יהודים ובעת אשר נשאו את הארון עם הרב, שפכה אשה אחת קנה בעד החלון ישר אל תוך המטה והתכריכן של הרב נכתמו. ובכן היתה צעקה גדולה ובכי ונהי בתוך העם, ויהיו נאלצים לאחז את הקבורה עד אשר יכינו בגדים חדשים להרב ז"ל. ושם בשדה הקברות בעמוד הארון על הארץ ובגשת החסידים לבקש ממנו מחילה, ויאמר ר' מיכל פרידלאנד אל שאול הירש הורוויץ: נלך נא גם שנינו ונבקש מאת הרב כי ימחול לנו, וילכו שניהם. ובהגיעם עד מפת הרב דיחצו לגעת בה, ויפלו עליהם חסידים רבים, ויקראו בקול: רוצחים, אתם המתם את רבנו הגדול, עתה באתם להקם ממנו ולולול בכבודו גם אחרי מותו! הכו אותם; הכו באויבינו! לא תחיו כל נשמה! שאול הירש השתמש מהם וימאס מעל להגדר דימלט, כי מאחורי הגדר היה לו בית מלאכת שבר. אך מפרידלאנד לא הרפו ויאמרו להתבוטו נפש. ויגש יענקעל וועלוויל פאשניק ויבקיע בתוך החמון עד אשר

בא עד פרידלאנד (הוא היה חסיד אבל שרת בעסקי פרידלאנד) ויקרא בקול: הכו אותי אם תחפצו, אבל את ר' מיכל לא אתן אף לנגוע בשעריו. וירא מרחוק איש כיאנשי פרידלאנד ויאמר אליו: רוץ מהרה אל המבצר וקח משם עזרת. האיש רץ ויקח סוס מסוסי פרידלאנד אשר חבו עליו מאחרי הגדר, ובמרים ילך עמד על כוקומו ויקרא בקול: אם חפצי חיים אתם אל תערבו את לבכם לנגוע בו יד, כי נפשו תדרש מכלכם; את יענקעל וועלוויל הכו ופצעו אך הוא סבך בעדו והחסידים דחקו אותם ולחצים אל הגדר, ואחר כן קראו הרף ממנו כי לא נכה אותו רק נחפוץ כי יתקע לנו כפו שלא יביא רב מתנגד העירה. ופרידלאנד עמד בפנים לבנים כמת ולא יכול להוציא אף הגה קל, ורק אז התאווש מעט בשמעו קולות רבים: קוקים באים! והנה התפרצו מאה קוקים אל שדה הקברות ויחלו להכות בעם בשומיהם וברצועותיהם והחמון החל לנום ולצעוק. אז שבה רוחו אליו ויאמר להם: אנא אל הנעו באיש אחרי אשר המה מהעסקים בקבורת רב העיר, הא לבס שרכם. וישלם להם ביד נדיבה, וזמן רב עמדו אצלו עד אשר היה לו כח ללכת עד עגלתו, כי לחצותו מאד אל הגדר עד כי לא יכול לשאף רוח, וכאשר ישב במרכבתו לנסוע לביתו לא מש ממקומו עד אשר רכבו הקוקים למקומם.

אחר חג הסוכות ושלוחים יצאו מן העיר לכל מושבות היהודים לבקש רב גדול היאות למתנגדי דווינסק בעת ההיא. ויבקשו וימצאו את הגאון הגדול ר' אהרן שאול ועליג (שלשה שמות היו לו) הרב מפריזענע, ויבטיחם כי לפני חג המצות יבא. וישובו השלוחים שמחים וטובי לב ויברכו את ה' כי הקרה לפניהם רב כלבבם, ויחכו בכליון עינים לבואו.

ו.

המתנגדים חבו לרב, והחסידים לקחו לעת עתה את הריון ר' שלמה גיסו של ר' זכריה זאלקונד, להיות במקום רב, וגם המה חשבו לקחת להם רב. אבל לעת עתה לא שקטה העיר, ומשני הצדדים היתה כמרקחה. וכל מקרה וכל מאורע אשר קרה אם מצד זה או מצד זה לקחותו וישימותו על הנם לראות בו, ואף כי החורף הנה היה כמעט שתי שנים אחרי ראשית המחלוקה והריב. בחורף הנה בא איש אחר מעיר דישנא, ראובן שמו, והוא איש זקן כבן ששים שנה, חסיד גדול ובנו חיים עמו. הוא היה אופה גדול בעיר דיסנא, וכארכעים

שנה אפה בעיר ההיא. הרבי ברכו כי יצליח, והצליח, ואך בקיץ העבר בהיות
 השרפות הגדולות בערים רבות נפקדה גם דיסנא בשרפה גדולה. ויצא גם ראובן
 האופה נקי מביתו. והחסיד העשיר בערציק לעווענוואהן עם עוד חסידים עשירים
 תמכו בידו באלף שקל כסף ויביאוהו לדווינסק, וישכרו לו דירה בבית וועלוויל
 גלוסקין במרתף לעשות לו בית מאפה, וגם הורי ז"ל גרו בחצר הזה, וכל הימים
 אשר עבדו בעלי המלאכה בתקון בית האפיה ובתנור הגדול אשר ערה בדמים
 מרובים, היו המה, האופה ובנו, בביתנו, ויבשלו בתנורים וישתו תמיד תה
 בביתנו. פעם אחת אמר אל אמי ז"ל: שיינה! אינני יודע את התורה והכבוד נתת
 לך בעד מדהך המובה, הלא כמשפחת הגאון את, ובכל זאת תעשי טובות
 לחסידים, אשר בני משפחתנו זולו בכבודם. טוביה חטא ויגוד מיגוד! היתה
 תשובתו תמיד.

ותשלם כל המלאכה אשר להאופה, ויכין כל הכלים השייכים לאופה גדול,
 ויביא כמה שקי קמח ממינים שונים, נופת וחמאה ועוד דברים הנחוצים לו, כי
 ביום המחרת היה לו להחל את עבודתו. אך במרם אחל, אמר, עלי לעשות משהת
 בעד מטיבי ובעד כל מכורי אלה המתפללים אתי יחד. וזאת נוכל לספר בשבחים
 של החסידים: מדה טובה היתה להם אז, קמן וגדול שם הוא, לפניהם לא נכר שוע
 לפני דל, על שמחת עשיר נאו כל הקבצנים, ועל שמחת עני באו כמעט כל
 עשירי העיר החסידים, ולא הרפה גם מהורי ז"ל כי יבואו גם המה על משהו או
 כאשר קראהו בלשון העם (זופ מארקעל). ואני, אשר היתי אז עלמה קטנה,
 הלכתי עם אמי גם אני, באמרי כי את שירתם אני אהבה לשמוע. בחדר הגדול
 המוכן למעשי האופה נתקבצו ובאו הרבה אנשים עשירים ועניים יחד וישבו כלם
 סביב לשלחן ערוך, אשר עשה האופה מן הקרשים המכונים להניח שם את החלות
 והגלוסקאות. אמי ישבה בחדר השני עם עוד שתי נשים מבני שכנות הבית ואנכי
 לא חפצתי לשבת על יד אמי, ובכל רגע התיצבתי על המפתן לראות מה יעשה
 שם.

והנה ראובן האופה העמיד על השלחן חבית המכילה בערך עשרים
 לוג מלא יי"ש חזק, ויעמיד כוסות הראויות לברכה לכל המסובין וגם פרפראות
 עם לביבות, ובראות אמי ז"ל כי בקבוק אין שם אמרה אל האופה: ר' ראובן מדוע
 לא לקחתם בקבוק מביתו למסוך שמה את המשקה, לא טוב למסוך מן החבית
 ישר אל הכוס. אז קרא אותי ויבקשני כי אביא לו את הבקבוק הגדול. רצתי אל
 ביתנו ולקחתי את הבקבוק אשר לנו וירדתי אל המרתף לתת לו. אך בשובי מצאתי
 את הכוסות מלאות בלא בקבוק, יען כי לא יכלו לחכות. ראובן עמד ולוג נחושת
 בידו וימלא את הכוסות, ובעוד רגע נשמע קול צלצל הכובות איש באחיו, לחיים

בערציק, לחיים ואמקע! לחיים מאשקע לחיים ראובלע! וישתו וישנו וישלשו, ואז
 החלו לצעוק בגרון נחר. לחיים רבי! לחיים חסידנו, מות למתנגדים החיים, בכף
 הקלע יקלעו מתייהם הארורים.

ויהי אך שמעו המסובין את הדברים האחרים, וכזם האלקטרון עברו בין כל
 הבסכים למקטן ועד גדול, וכלם קראו את הקריאה הזאת אשר קראו הראשונים,
 והבנים הקטנים הוסיפו המולה על המולה, ואז התלקחו כלם ויחלו להכות באגרופם
 על השלחן והכוסות המלאות נשפכו והמשקה הרטיבה את מכסה השלחן אשר לנו.
 ותאמר אמי ז"ל הנה זה שכרי בעד הטוב אשר עשיתי עמם, כי עיד נשחתה המפה
 היקרה.

אך בזה לא אמרו די, וישתובבו ויצעקו ויקללו את המתנגדים החיים ואת
 הגאונים המתים ואת הגאון מוויולנא יותר מכלם, ויקללוהו קללות נמרצות. אז קמה
 אמי ממקומה לראות מה זאת, כי אבי ז"ל מחשה על הרבר הרע הזה, ותרא כי
 גם הוא קם ממקומו ויאמר: להלחם בכם אין ביכולתי, כי אתם הרבים, אבל לא
 די לשבת במושב לצים זה. יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו, כי קוצים ממאירים
 אתם. זאת דבר ויצא. ובראות אמי כי גם ראובן האופה משתובב בחמת היין,
 אמרה אליו: הגם אתה ראובן באת לצקת שמן על המדורה מדורת הקנאים השפנים!
 אמר אמרתי כי תשתק והנה גם אתה בתוך בית המרי. ידוע תדע כי דרכך זאת לא
 תצליח; הנני מקוה כי תשטח אם תמלט מפה בעור שניך. מה עשה לך הגאון?
 איך לא יראת לבוותר ולקללו! יודע נא כי השטן הסית כך לדבר זרות ותהפוכות
 לאסונך ולאסון אשתך ובניך, וזאת דברה ותצא גם היא מן הבית ואותי משכה
 אחריה. כל הלילה השתובבו וישתו וישכרו ויצעקו עד כי נחר גרונם וכאשר האיר
 הבקר החלו לצאת ויתנהלו לאט ויגררו איש אחר רעהו, ויפקחו ויתנועעו בלכתם
 בשכזרים. אחרי חצות היום בראות אמי כי כבר קמו האופה ובנו משנתם ולא באו
 לשתות חטין אמרה בלי ספק המה בושים לבוא אל ביתי. ותשלחני לקרוא אותם.
 ובבואם אמרו שניהם אל אמי: מה רעים וחמאים אנחנו! פליאה נשגבה בעינינו
 מדוע אינך נוטרת שנאה לנו. אנהנו חשבנו כי לא התנינו עוד דרוך על מפתן
 ביתך. או השיבה להם אמי ז"ל: לנקום ולנמור אין ממדת יהודי, לה' הריב
 והמשפט, אבל אנכי מה לנקום מנרים, לבלי תת להם מים לשתות? המה שתו
 ואכלו, וילכו אל בית האופה לאפות, בללו את הקמח בשמרים ויעשו כל מין
 בעריבתו. בחמאה בלבד, בשמן לבד ובמים לבד וילושו ויעשו בצק, והבצק הפך
 כל מין בעריבתו, הסיקו את התנור כראוי עשו גלוסקאות ויניחום על הדפים, ואחר
 בן השיבום אל תוך התנור, והנה אהה! קדרות לבשה את הגלוסקאות היפות אשר

נעשו מקמח סלת בחמאה וכרכום ועוד מיני צרי יקר הירועים לאופים גדולים .
 ויוצאו הגלוסקאות מן התנור והנם תבניתן בקרח : מגלוסקה גדולה נעשה
 קמנה ודקה כמצה. האופה חשב כי טחיר גלוסקה בחמאה יהי חמיש קאפי,
 ומחיר גלוסקה בלא המאה שלש קאפי, והנה אף אנורה אחת לא חפץ איש
 לתת. הוא חשב כי אולי השמרים לא טובו, אולי התנור, אולי הקמח, ויקח קמח
 אחר ושמרים אחרים וישמור את התנור עוד יותר, אך ליום המחרת היה הפסרו גדול
 יתר וכן ביום השלישי וכן הלאה כל ימי השבוע. ביום הששי הכין עצמו לאפות
 חלות בעד ניכיריו החסידים, באמרו אראה מה יהיה עם חלות השבת, ותאמר אמי
 אל ראובן כי ירשה לה לאפות את חלותיה בתנורו. אז אמר אליה בשמחה רבה :
 אפי כחפצך. אמי קלעה את החלות והשימן אל תוך התנור, וכעבור רגעים
 הביט ראובן אל תוך התנור ויקפוץ ממקומו ויקרא : כלאי פלאים ! פלאי פלאים !
 החלות אשר לשיינה (כך שם אמי ז"ל) מזהירות מן התנור, והחלות שלי השחרו כשולי
 קדרה. ותשארנה גם החלות אשר לו כשם שנשארו הגלוסקאות ואיש לא נגע בהן,
 כי לא ביד יקחו, ותהיינה שחורות כפחם ודקות כמצה.

ולמחרת ביום השבת, כבוא הוא ובנו להשטיבל להתפלל ספר את המקרה
 על דבר החלות אשר לו והחלות אשר לאמי. אז יקראוהו כלם בשם שומה ויצחקו
 עליו מאד. וביום הראשון לשבוע השני בקש האופה מאמי כי תעשה לו דף
 גלוסקאות, והיא בעצמה תשים אותן בתנור למען יראה ויוכח. כי הוא ההל
 להאמין כי מארת ה' כמעשה ידיו, ואף כי אמי היתה רפת בן ועדינה מאד אשר לא
 נסתה לאפות בתנור של אופה, וככל זאת אמרה גם היא ויהי מה אראה ואוכח.
 ותעש לו דף מלא גלוסקאות בתבנית אשר הראה אותה לעשות כמותן, ותקח את
 הגלוסקאות והשימן בתנור, ויקח הוא גם את החלות אשר עשה הוא וישימן
 בתנור, ויקרא בלב קרוע ומורתח וכבכי : אמנם כן צדקת מאד באמריך אז אלי,
 השמן הסיתך לחרף לאסונך ולאסון אשתך ובניך; לא אעשה פה תישיה כי אם
 אאבד את הכסף עד תיכני וריקם אשוב אל עירי. ויקח את הגלוסקאות מן התנור
 ויראן לכל הבא, כי את אשר עשתה אמי היו טובות ויפות ואת שלו לא יכול
 להראות לאיש. וביום המחרת בבקר קרא להסידים אחרים ויבקשם כי יעמדו ויביטו
 גם המה על הפלא הזה, ויבקש את אמי גם כן. אך אמי לא חפצה לעמול הרבה ותעש
 שש גלוסקאות, והוא הושיב את אשר עשה הוא בתנור, ואחר כן הושיבה אמי
 את שש הגלוסקאות בתנור, והחסידים עמדו והביטו כל העת. אחר כן נגש ראובן
 ויוציא את הגלוסקאות מן התנור והיו כלן שחורות כפחם ורק השש היו יפות עד
 מאד. אז יניעו כלם כתפותיהם וילכו. אחר כן לקח אופה מלומד בעצת החסידים

אשר אמרו אולי איננו מבין לאפות, והאופה התלמד אפה פעמים אחרות ולא עלתה
 גם בידו כמו ביד ראובן. שלשה חדשים עמל ויגע והאביד את כל ככפו וישב במבצח
 נפש עירה דיפנא.

א.

באה העת המאשרה וקהל ערה דווינסק צהלה ושמחה. כל יד הרועה היתה
 מסבלת עבודה לסדר ולהכין קבלת פנים כראוי לכבוד הרב הגדול בישראל ר'
 שאול זעליג מפרווענע. בית גדול ורחב ידיים עם כלי בית יפים הבינו לו, וביום
 הכסה בבקר קמו כל גדולי העיר : האחים פרידלאנד, האחים ישראל ושאל הירש
 הורוויץ, ר' נחמן אידעל מרגליות, יהושע אליה יודענאוהן, ר' יצחק ירוהם דישקין
 בן הרב דישקין, וחתן זכריה זאלקינד, ר' ליב שלום יפה ואבי זיל, ועוד ועוד,
 ויצאו כלם את העיר ויחכו על בואו, ולפניהם שלחו אנשים לברכו בדרך, ובבואו
 למקום אשר חכו עליו טובי העיר וגם כמעט כל המתנגדים, אפילו ילדים קטנים
 לקחו האבות אתם, ובבואו קראו כלם: ברוך הכא בשם ה' פרידלאנד יצא ממרכבתו
 ויירש בשלומו ויעל אל מרכבתו ויביאהו אל ביתו, ושם עשה פרידלאנד משתה
 גדול לכבודו, וביום המחרת נסע הרב לביתו וכלם לווחו בתרועת הירד ובקול
 שמחה ויהי לרב. הוא הוא הרב הראשון לעדת המתנגדים בעיר דווינסק
 מעת היתה לעדה. ויאהבו אה הרב במאד מאד מפני גדולתו בתורה, וענותנותו
 בטבעו ובמזגו הטוב אשר אין דומה לו והיה מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות
 ובדברים ערבים וטובים כהלל הזקן. ומי לא יאהב רב כזה? ותרב השמחה בעיר
 במאד מאד. אך החסידים אמרו: המתנגדים דומים לאשה עקרה שלא יודה עד
 שבעים, ומשנולד לה בן לוקוניה, או היא חושבת כי אין דומה לו בעת אשר לאם
 אחרת יש ששה בנים טובים ובריאים יותר מהבן היחיד והיא איננה טכמת עליו כל
 כך. אך המתנגדים השיבו: אמנם כן לשרה נולד בן להשעים שנה אבל הדומה הוא
 לישבעאל אשר אמו ילדתו בהיותה צעירה לימים. וכה נשמעו דברים משני
 הצדדים.

אז התקנאו החסידים במתנגדים, ויקחו גם המה רב להם, ושמו ר' ליב
 מהאמלא. ובדבר הזה צמחו חדשות משני הצדדים, החדשות העירו גם את הישנות
 כמקומן, וזה הרבר: הפרווענאי היה גאון גדול, ובכך התיר כמעט כל השאלות,
 וההאמלאי אסר את כל השאלות כמעט עד כי היתה לשיחה בפי כה ההמון: אצל